"زیندان و شێعر"

سەعید ئەمانی

هەرچەند شێعر و باقی ژانرەکانی دیکەی ئەدەبیات بەردەوام یار و یاوەری کات و ساتەکانی تەنیایی و گۆشەگیری مرۆڤ بوون، بەڵام شێعر لە زینداندا، ئەویش لەکاتی پشوبڕی ئەشکەنجەی ڕۆحی، شێلاق و لێداندا، شتێکی تایبەتتر بووە. کەمتر زیندانیەك دەتوانی ببینی کە بۆ ئەوەی بتوانێ قایم و خۆڕاگر بێت و پایەدار لە زینداندا، لە سلولە تاکەکەسیەکاندا، لە ڕۆژگاری تەبعید و دوورخرانەوەیدا، نەخزابێتە ژێر سایەبانی ئەمن و پڕ لە ئاسایشی شێعرەوە. کەمتر زیندانیەك دەبینی، لەکاتی بەڕێ کردنی ساتە پڕ لە ئازارەکانی تەنیایی و بێ پشت وپەنایی‌دا لە زیندان، بە خوێندنەوەی سرود یان زەمزەمەی شێعرێك لە شێعرەکانی خۆڕاگری، وزەی نەگرتبێتەوە.

ڕەنگە پێویست بێت بۆ دۆزینەوەی ڕەمز و ڕازی کاردانەوەی جادویی شێعر لەسەر گیان و ئەندێشەی زیندانی، ئیجازی شێعر بە وردی بپشکنین؛ دەربڕینی چڕوپڕی چەمکە ئینسانیەکان لە هەیکەلی ئوستورەیی شیعردا؛ چەمککگەلی وەك خۆڕاگری، پاراستنی نهێنی، چۆکدانەدان و پارێزگاری لە سنووری بیر و باوەڕە ئینسانی و سیاسیەکانی خۆی، ئەوەدەمەی کە زیندانی ئازارکێشانە نیازمەندی کەسێکە تا تەنیاییەکانی لەگەڵ بەش بکات، برینی جێی دابەزینی قامچی و شێلاقەکانی سەر جەستە و ئەندێشەی لەگەڵدا ساڕێژ بکات وبتوانێ بەسەر دوودڵیەکانی لە سەردەمی کێشمەکێشی خۆڕاگری و تەسلیمبووندا زاڵبێت. لەم ڕووەوەیە کە لەگشت گۆشە و قوژبنەکانی زینداندا، هەر سوچێکی کە زیندانیەکی سیاسی تێیدا قەراری گرتبێت، ئاسەوارێك لە شێعری خۆڕاگری بە ڕوخساری دیوارەکانەوە بەدی دەکەیت. هیچ دیاردەیەك ناتوانێ ڕونتر و ڕەوانتر لە شێعر هەلومەرجی ئەوکاتەی کە زیندانیەك شێعرێك بۆ یادگاری لەسەر دیواری سلولەکەی هەڵدەکەنێ، دەربڕێ. جا ئەم شێعرە بەرهەمی خۆی بێت یان بۆ دەربڕینی مەبەستێك لە کەسانی دیکەی وەرگرتبێت.

کەمتر سلولێك دەسدەکەوێ زیندانیانی سیاسی، دەورانی لێپرسین و بازجویی خۆیان تێدا بەسەر بردبێت، بەڵام شێعرگەلێکی وەك "وارتان قسەی نەکرد" و "لای هەڵۆی بەرزەفڕی بەرزەمژی چۆن بژی شەرتە نەوەك چەندە بژی" بە دیوارەکەیەوە نەنوسرابێت. زۆربەی ئەو زیندانیانە بە خوێندنەوە و زەمزەمە کردنی شێعری سەر دیوارەکان پەیامی پایەداری و خۆڕاگری خۆیان و هیوا بە داهاتوویەکی گەش و شکست و سەرشۆڕی دوژمنانیان چرپاندۆتە گوێی باقی زیندانیەکانی دیکەوە.

بەڵام، بانتر لە کاردانەوەی شێعری خۆڕاگری، لەسەر گیان و ئەندێشەی زیندانی سیاسی، نووسینی ئەم شێوە شێعرە لەلایەن خودی زیندانیانەوە، یەکێك لە ڕێگا کاریگەرەکانی مانەوە و خۆڕاگری زیندانیان بووە لە هەلومەرجی سەخت و دژواری بەندیخانەدا. زۆربەی ئەو زیندانیانەی لەناو زینداندا پێیان ناوەتە بەستێن و بواری شێعر نووسینەوە، بەر لە چوونە زیندان خاوەنی هیچ ئەزموونێکی ئەدەبی نەبوون. ئەم زیندانیانە، چەند ساتێکی ئەو هەلومەرجەی بە گۆشت و پێستەوە لە بەندیخانەدا ئەزمونیان کردووە، لەڕێگای زمانی شێعرەوە گێڕاوەتەوە. ئەوان، سەرەتا بۆ سارێژی ئازارەکانی ڕۆح و گیانی خۆیان و خاڵیکردنی زوخاوی پۆنگخواردو لە دەرونیاندا و دواتر بۆ سەبتی ساتە ئازاراویەکانی زیندان لە زەین و بیرەوەری مێژوودا و گواستنەوەی لەم ڕێگایەوە بۆ نەوەکانی داهاتوو، یان بۆ کەسانێك کە لە دەرەوەی زیندان هەست بەم ئازارانە ناکەن، لەژێر ساباتی شێعردا دەفتەری پڕ لە ئەزموون و ئازاریان واڵا کردوە.

زیندانی/ گەر بیەوێ/ لە دەربیجەی/ تەسکی سلوولی ژانەوە/ بەرەو کووچەی/ هەستی ئینسانی بڕوانێ

*شووشی قامچی دەبنە پەردە./ گەر بیەوێ/ مەلی فڕین دەستەمۆ کات/ بە سێدارەوە دەنیشێ./ لەجیات پەنجەی حەوانەوەش/ جەستەی/ لەرز ڕایدەژێنێ/ بە درێژایی/ تەمەنی گشت شەو و ڕۆژێ/ وەرزێرێکە/ لە مەزرای بیر و خەیاڵ/ بۆ داهاتووی/ تۆوی هومێد دادەچێنێ.**

لەم ڕووەوە ئاماژە کردن بە لایەنی فەننی و تەکنیکیەکانی شێعر، بێبەشمان دەکات لە هەستکردن بە پێویستی ئەو ساتانەی کە نووسەری شێعرەکە ئەزموونی کردووە. پێویست بە ئاماژەیە ئەو شاعیرە مەزنانەی کە خۆیان بەندیخانەیان تەجروبە کردوە، بەشێك لە جوانترین و نەمرترین بەرهەمەکانیان، کە دەکرێ پێیان بڵێین شێعری خۆڕاگری، لە دەورانی زیندانی بووندا هۆنیوەتەوە. لەنێو ئەم بەندیانەشدا کەسانێك هەبوون هەرچەند بۆ یەکەمجار بووە دەستیان داوەتە نوسینی شێعر، بەڵام بەرهەمگەلێکی نەمر و پڕبایەخیان خولقاندووە.

لەکۆتایی ئەم بابەتەدا چەند بەرهەمێکی شێعری دەخوێننەوە کە یان لە زینداندا نووسراون، یان بۆ زیندانی نووسراوە لەلایەن شاعیرێکەوە کەخۆی زیندان و ئازارەکانی ئەزموون کردووە.

ئەحمەد موسەوی لە شێعرێکی نیمچە درێژدا، کە من کورتەیەکم لێ کردووە بە کوردی، بەم شێوەیە باسی زیندان و زیندانی دەکات:

"لێرە"

خۆر بە دلۆڤانیەوە

لەولاوەتر

لەپشت ئەم زاخە شێدارەوە

لە پانتایی دەشتی لالەزار — ئەم دەشتە سوورباوە -

لەگەڵ نەسیمدا

سەرگەرمی سەمایەکی بەهارانەن و

بولبولانی سەرخۆش لە پشکوتنی گوڵ

بە خونچەی سوور بە لێوەوە

باڵ دەبزوینن و دەفڕن لە پەلکێکەوە بۆ پەلکێکی تر

تا چێژی تێکشکانی زستان ڕازاوەتر بکەن.

* * *

لێرە

لەم زاخە تاریك و شێدارەدا

کۆمەڵێك ژن و پیاو خزاونەتە کونجی بێدەنگیەوە

دوای تێپەڕبوونی درێژترین ڕۆژ و مانگەکان

چون، هەر وشەیەك تاوانێکە بە بەرینایی شەو.

لێرە

دانیشتوان کۆمەڵێك ژن و پیاو بەبێ هیچ بزوتنێك

بەپشت سەری تێپەڕبوونی ڕۆژە درێژەکانەوە

وەك بلێی کۆمەڵێك کەژ و لوتکەی سەربەرزن

لە شکڵ و شێوەی ئینسانیدا

چون، هەر جوڵەیەك تاوانێکە

بە درێژایی چەند شەو و ڕۆژێك

مانەوە لە قەرەنتینە

بە توێشوی قورسی ئازارە بەردەوامەکانیەوە.

❋ ❋ ❋

واوەتر بەهارە و پشکوتنی گوڵ

سەڵاو ئاوازی مەلانی ڕەنگاو رەنگ

لەگەڵ سەمای سەرمەستانەی داری بی و

زایەڵەی پڕ لە چێژی ئاوی خڕ و لاشیوان

کەوا لە دڵی شاخەوە هەڵئەقوڵێن و ئەخرۆشێن

تا ئەچنە کۆشی دەشتێکی سەوز و بژوێن.

❋ ❋ ❋

لێرە،

بەجێگای کەوێشکەی سەوزەڵانی دەشت

تەنیا ڕوانینە واتای گرتووە

. . .

پایەداری و مانەوەی ئینسان بە دووبارە ژیاندنەوە و بەدیهێنان و خولقاندنەوە بەندە. ئەمە پێویستیەکە لە زینداندا زیاتر زەرورەتی خۆی دەسەلمێنێ. زیندانی لەڕێگای خولقاندنی بەرهەمی هونەریەوە نەمری بۆخۆی دەستەبەر دەکات. هەر بەم هۆیەوەیە کە لە چوارچێوەی زینداندا جاری واهەیە جوانترین و نەمرترین بەرهەمی هونەری دەخولقێ. لە زینداندا هونەر ئامرازێکە زیندانی ڕێگای ئەوەوە، جیا لەوەی کۆڵنەدان و ڕاوەستاوی خۆی لە بەرانبەر ئەشکەنجەگەرانیدا ڕادەگەیەنێ تەنانەت مژدەی شکست و بەچۆکدا هاتنی بەرانبەرەکەشیمان بە گوێدا دەدات.

بۆ نمونە گۆرانی شاعیر لەم سرودەدا:

بەستەی نەبەز

من ئەو دیلەم لە زیندانی تاریکا
هەتاوی بیر ڕوناک ئەکا بەر چاوم؛
بەناو هەزار حەڵقەی داوی باریکا
قەفی زنجیر ئەپچڕێنێ هەنگاوم!

من ئەو دیلەم لە پشت شوورای پۆڵاوە
ئاسۆی هیوای گەشم هەرگیز ون ناکەم؛
لەڕووی ئاسمان بە گڕی سوور نوسراوە
بەند بە بەندی ئایین نامەی بڕواکەم!

من ئەو دیلەم ئامانجم قیبلەی گشتە؛
با سامدار بێ و پڕ دڕک بێ ڕێی ڕاستم،
مادام هێزی زۆربەی گەلم لەپشتە:

دڕك گوڵە و ترس ئارامە بۆ خواستم!

من ئەو دیلەم کە سرنجی بێباکم،
سڵ لە چاوی پڕ لە قینی زەق ناکا؛
دانەچیڕەی گورگی هاری سەر لاکم
زاتی گیانی نەلەرزیوم لەق ناکا!

من ئەو دیلەم کە دیل کەری زۆردارم،
دڵی لەبەر گوڕی ناڵەم ئەلەرزێ؛
تا شڕتر کا کەڵبەی لەشی زامارم،
خۆی خراپتر لەناو خوێنا ئەگەوزێ!

من سەربازی ئامانجێکم: پیرۆزە،
فیداکاری ڕێگایەکم: بێگەردە،
ڕەنجێك ئەدەم ڕەنجی کەسی دڵسۆزە،
لە ڕێیەکا بێباك ئەمرم: ڕێی مەردە!...

کەم و زۆر، ئازار و ئەشکەنجە، هەست بە تەنیایی و بێ دەرەتانی کردن، هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی کەرەسە و ئامرازێك تا بە هۆیەوە بتوانێ ورە بگرێ، پارێزگاری لە نهێنیەکانی بکات و سەرئەنجام هەست بە براوە بوونی خۆی و دۆڕانی بەرانبەر بکات، لە دنیای دەروونی زیندانیانی گشت دنیادا هەستێکی لەیەك نزیك پێکدێنێت. هەربۆیە ئەو بەرهەمانەی

کە باس لە هەلومەرجی زیندان، لایەنە جۆراوجۆرە ڕۆحی و ڕەوانیەکانی زیندانی و خەون و ئاواتەکانی دەکات سەرئەنجام دەبێتە بەرهەمێکی جیهانی و بۆ زۆربەی زمانەکان تەرجومە دەکرێ. بۆ سەلماندنی ئەم ڕاستیە سەرنج بدەنە ئەم دوو دەقەی خوارەوە کە یەکەمیان لە عەرەبیەوە و لەلایەن مامۆستا گۆرانەوە کراوە بە کوردی و دووهەمیشیان لە فارسیەوە هادی محەمەدی وەریگێڕاوە:

گەڕانەوە لە زیندان

دەرچووم... دەرچووم.. بەندم پسان

لەگەڵ هاوڕێ و برادەران

هاتینەوە دەر لە زیندان

دڵ پڕ لە کینەی زۆرداران

وەك دەمی بورکان خرۆشاین

لە تاریکیدا درەوشاین

گرتمانە دەس (مەشخەڵ) بۆ ڕێ

لەو نرکەی تۆپانەی کە دێ

لە بەند، لە زنجیر... نەترساین،

(لەگیان بووردوو)ی ڕێگای ئاشتین!

بە دوشمنی ئاشتی گەلان

چەشین وەکوو پڵنگی لان!

ئەیخنکێنین، خوێنی ئەمژین

دایئەڕێژین بناغەی ژین!

ئەقیرێنین: بژی خەبات،

ڕۆیشت دیلی، ئازادی هات

ئەی گولانی ئازا و بەزات،

هەنگاو بنێن بەرەو ئاوات!

"سزا"

ن: ئەحمەد شاملو

ئالێرەدا چوار زیندانە

لەهەر زیندان چەن ڕیز دالان، لەهەر دالان سیاچالان،

لەهەر چالێك چەندین بەندی لەزنجیردان...

یەکێ لەم بەندییانە، لەنێو یاوی ڕەش و تاری بوختانێکا

ژنەکەی خۆی بە زەبری نەشتەر کوشتووە.

یەکێ تریان

لە نیوەڕۆی هاوینێکی سوتێنەردا لە کۆلانی هەڵقرچاوا

نانی منداڵەکانی خۆی، لەنێو خوێنی نان فرۆشێکی لاسارا

خووساندوە.

چەن کەسێکیان

لە خەڵوەتی ڕۆژێکی بارانیدا ڕێیان لە سەد خۆر گرتووە.

چەن کەسێکیان

بەسەر دیواری نزمەوە خۆیان بۆ بان سەرخستووە.

چەن کەسێکیان

نیوەشەوێك لەنێو گۆڕە تازەکانا دان ئاڵتوونی مردووەکانیان شکاندوە.

بەڵام ئەمن

لە شەوێکی تاریك و تەمتوومانا هیچ کەسێکم نەکوشتووە

بەڵام ئەمن لە ژینمدا ڕێم لە سەد خۆر نەگرتووە

بەڵام ئەمن نیوەشەوێك خۆم بۆ سەربان سەرنەخستووە.

* * *

ئالێرەدا چوار زیندانە

لەهەر زیندان چەن ڕیز داڵان، لە هەر داڵان سیاچاڵان،

لەهەر چاڵێك چەندین بەندی لەزنجیردان...

لەنێو ئەم بەندیانە دا پیاوانێك هەن لاشەی مردووی هەر ژنێکیان

خۆشدەوێ.

پیاوانێك هەن هەموو شەوێ لە خەونیانا ژنێك بە ترسی مەرگەوە

ئەقیژێنێ لەجەرگەوە.

بەڵام ئەمن لە ژناندا هیچ نابینم — ئەگەر ڕۆژێکی لە ناکاو

ئاوەڵدوانەم کپ و خامۆش نەبینمەوە -

بەڵام ئەمن لەنێو ناخی چیای بەرزی خەونەکانما بێجگە لە زایەڵەی نزمی

ئەم بژارانەی بیابان کە دەڕۆین و دادەڕزێن و وشك هەڵدێن و دادەوەرێن،

دەنگێکی تر نابیسمەوە.

گەر زنجیری ئەم ئەرکە گەورە و گرانە نەبووبایە

ڕەنگە ئەمن کازیوەیەك وەك یادێکی دوور و لەرزان

بەجێم دەهێشت ئەم زەمینە پەستەی پاوان...

ئەمەیە تاوان!

ئەمەیە تاوان!

زیندانی شارەوانی 1336

باغ اینە.

سەرچاوەکان:

گۆڤاری ئارەش ژمارە...

دیوانی گۆران

کتێبی باران ودلۆپە

کتێبی هەرێمی شین.

----

*شێعرێکی: سەعید ئەمانی